
WSCHODNI ROCZNIK HUMANISTYCZNY
TOM XIX (2022), №4
Historia, red. Artur Górak
s. 129-149
doi: 10.36121/asmolarczyk.19.2022.4.129

Andrzej Smolarczyk
ORCID 0000-0002-5336-6810
(Politechnika Białostocka)

Administracja szkolna na Wileńszczyźnie w latach 1919-1939

Streszczenie: W publikacji przedstawiono działalność i organizację administracji szkolnej na Wileńszczyźnie w latach 1919-1939. Warunki pracy administracji szkolnej na terenach północno-wschodnich należały do najuciążliwszych w całej Rzeczypospolitej. Czynniki zewnętrzne (ogromne obszary wizytacyjne, niekorzystne ukształtowanie terenu), brak infrastruktury komunikacyjnej, ogromne zniszczenia wojenne i bieda ludności miejscowej stanowiły przeszkody trudne do pokonania. Wileńszczyzna przez całe dwudziestolecie międzywojenne pozostawała niedoinwestowana i marginalizowana. Przedstawiono działalność i strukturę władz szkolnych w okresie Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich, Litwy Środkowej, Wileńskiego Okręgu Administracyjnego oraz województwa wileńskiego. Ukazano kompetencje kuratora, inspektorów, wizytatorów.

Słowa kluczowe: Wileńszczyzna, administracja szkolna, ministerstwo, kuratorium, inspektorat

School administration in the Vilnius (Wilno) Region in the period of 1919-1939

Annotation: The publication focuses on the wide range of activities and organization of school administration in the Vilnius (Wilno) Region of the Republic of Poland in the years 1919-1939. The working conditions of school administration in the north-eastern territories were among the most inconvenient in the entire Commonwealth of Poland. Some external factors (wide range of inspection areas, unfavorable terrain to visit), the lack of proper communication infrastructure, enormous impact of war damage, and the poverty of the local population occurred difficult obstacles to overcome. Additionally, the Vilnius (Wilno) Region remained underinvested and marginalized throughout the entire interwar period. The activity and structure of school authorities in the periods of existing of: the Civil Administration of Eastern Territories, Central Lithuania, Vilnius (Wilno) Administrative District, and Vilnius Voivodeship were presented in this article. The competences of the local school superintendent and inspectors were also shown in this text.

Keywords: Vilnius (Wilno) Region, school administration, ministry, school board, school inspectorate.

Wstęp

Województwo wileńskie położone było na najdalszych rubieżach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej. Swoim kształtem zbliżonym do nieregularnego czworoboku wciskało się pomiędzy Litwę, Łotwę i ZSRR (BSRR). Od południa sąsiadowało z województwem nowogródzkim i białostockim¹. Obszar województwa wileńskiego wynosił około 29 100 km², ludność zamieszkująca teren województwa liczyła, w połowie lat dwudziestych XX wieku, około miliona mieszkańców (1 005 000 w 1927 r.). Gęstość zaludnienia była bardzo niska i wynosiła 34 mieszkańców na jeden kilometr kwadratowy. Pod względem administracyjnym województwo wileńskie dzieliło się na Wileńskie Starostwo Grodzkie oraz na 8 powiatów: brasławski (4 218 km²), dziśnieński (3 908 km²), mołodeczański (1 876 km²), oszmiański (2 352 km²), postawski (3 114 km²), święciański (4 037 km²), wilejski (3 421 km²) oraz wileńsko-trocki (6 183 km²). Województwo wileńskie posiadało 14 miast, z których wydzielone z powiatu Wilno liczyło ponad 180 000 mieszkańców, Oszmiana i Święciany po blisko 6 000 mieszkańców, Dzisna – około 4 500, Wilejka – około 3 500, Mołodeczno – około 2000, Brasław nieco ponad 1 600².

W strukturze ziem północno-wschodnich Wileńszczyzna odgrywała rolę priorytetową, ze względu na dużą liczbę Polaków zamieszkujących te tereny oraz ludności aspirującej do polskości. Procesy polonizacyjne wśród ludności tzw. „tutejszej”, litewskiej i białoruskiej na tym terenie postępowały szybko i na dużą skalę³. Stolicą województwa wileńskiego, a także najważniejszym miastem województw północno-wschodnich było Wilno. Miasto pozostawało gospodarczym, kulturalnym i politycznym centrum regionu. W Wilnie Polacy stanowili większość mieszkańców, dla których było ono centrum polskiej kultury. Litwini natomiast traktowali je jako bezsporną stolicę ich kraju, choć stanowili w nim 2% mieszkańców⁴. Miasto pozostawało również jednym z najważniejszych ośrodków ruchu białoruskiego. Jednocześnie społeczność żydowska nazywała Wilno „Jeruzolimą Północy”. Żydzi po Polakach byli drugą co do wielkości nacją zamieszkującą miasto⁵. Wileńszczyzna odgrywała dużą rolę w planach federacyjnych Józefa Piłsudskiego⁶. Pozostawała kartą przetargową w stosunkach międzynarodowych z Republiką Litewską, dlatego z formalnym utworzeniem województwa wileńskiego zwlekano.⁷ Przez termin Wileńszczyzna autor niniejszej publikacji rozumie teren województwa wileńskiego po jego formalnym utworzeniu 22 grudnia 1925 r. oraz wszelkie wcześniejsze formy struktur tymczasowych II Rzeczypospolitej, w których ten obszar funkcjonował (Litwa Środkowa, ziemia wileńska, Wileński Okręg Administracyjny)⁸.

Celem niniejszej publikacji było przedstawienie działalności i organizacji administracji szkolnej na Wileńszczyźnie w okresie międzywojennym. W pracy ukazano dzia-

¹ M. Trzeciak, *Bariery rozwoju II Rzeczypospolitej*, Radom 1999, s. 54.

² Lietuvos Centrinis Valstybes Archyvas (Centralne Archiwum Państwowe Litwy, dalej: LCVA), fondas (zespół, dalej: f.) 51 Urząd Wojewódzki Wileński, apyryšas (opis, dalej: ap.) 1, byla (teczka, dalej: b.) 291, k. 54v., Sprawozdanie ze stanu sanitarnego woj. wileńskiego w 1927 r.

³ J. Januszewska-Jurkiewicz, *Stosunki narodowościowe na Wileńszczyźnie w latach 1920-1939*, Katowice 2011, s. 47-54.

⁴ V. Stravinskienė, *Lietuviškos mokyklos Vilniuje 1920–1939 m.*, „Istorija” 2015, nr 99, s. 35-36.

⁵ J. Januszewska-Jurkiewicz, *dz. cyt.*, s. 35.

⁶ B. Šetkus, *Lenkų mokyklų steigimas Lietuvoje 1926 m.*, „Istorija” 2007, nr 65, s. 39-40.

⁷ Dziennik Urzędowy Rzeczypospolitej Polskiej (dalej: Dz.U.R.P) 1926, nr 6, poz. 29, *Ustawa z dnia 22 grudnia 1925 r. w sprawie utworzenia województwa wileńskiego*.

⁸ J. Januszewska-Jurkiewicz, *dz. cyt.*, s. 17.

łałność i strukturę Sekcji Oświecenia Publicznego ZCZW, Departamentu Oświaty TKR, Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego, Inspektoratów Szkolnych. Ukazano kompetencje kuratora, inspektorów, wizytatorów, na tle trudnych warunków zewnętrznych.

Administracja szkolna w okresie Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich (8 lutego 1919 r. – 9 września 1920 r.)

Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich (ZCZW) na ziemiach litewsko-białoruskich funkcjonował formalnie od 8 lutego 1919 r. do 9 września 1920 r. Jego podstawowym zadaniem było zabezpieczenie młodej państwowości polskiej od zagrożenia ze strony Rosji i wewnętrznych tendencji odśrodkowych. Przez nowo powołaną jednostkę administracyjną Józef Piłsudski zamierzał realizować swoją koncepcję federacyjną.

Józef Piłsudski powołał 8 lutego 1919 r. na ziemiach litewsko-białoruskich Zarząd Wojskowy. Wkrótce terytoria te zostały zajęte przez wkraczające tu wojska polskie. Generalnym Komisarzem Cywilnym przy Zarządzie Wojskowym Kresów Wschodnich został Ludwik Kolankowski. Pozostawał on najwyższą instancją cywilną władzy rządzącej i wykonawczej. Generalny Komisarz mianował komisarzy powiatowych, którzy kierowali administracją powiatu. L. Kolankowski kierował Departamentem Litewsko-Białoruskim Ministerstwa Spraw Zagranicznych (MSZ), w którego skład wchodziło siedem wydziałów i kancelaria główna (między innymi nadzorujący sprawy szkolnictwa i religii Wydział Wyznań i Oświaty)⁹. Na Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich 15 kwietnia 1919 r. został mianowany Jerzy Osmałowski. Siedzibą Zarządu Cywilnego była początkowo Warszawa, następnie Wilno¹⁰.

ZCZW przejął m.in. zarządzanie szkolnictwem. Komisarz Generalny przekazał kierownictwo nad szkolnictwem i oświatą Władysławowi Lichtarowiczowi, który resortem oświaty ZCZW zarządzał od kwietnia do października 1919 r. Pierwszą decyzją po zajęciu Wilna było upaństwowienie całego szkolnictwa niższego i średniego¹¹.

Utworzony przez sekcji administracyjnej wydział oświaty przejął kontrolę nad wszelkimi zagadnieniami oświatowymi. Podlegali mu inspektorzy powiatowi. Pracownicy tego wydziału podążali za przesuwanymi się na wschód wojskami polskimi usiłując organizować szkolnictwo oraz obsadzając inspektoraty. W początkowym okresie funkcjonowania wydziału oświaty wszystkich inspektoratów nie udało się obsadzić. Nie istniały jakiegokolwiek przepisy dotyczące organizacji samych inspektoratów¹². Powiększająca się liczba szkół i wzrost związanych z tym prac spowodował utworzenie w jego miejsce Sekcji Oświecenia Publicznego (SOP). W październiku nastąpiła również zmiana na stanowisku kierującego oświatą. Następcą W. Lichtarowicza został Lucjan Zarzecki, który resortem oświaty kierował od października 1919 r. do września 1920 r.¹³

⁹ J. Gierowska-Kałuża, *Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich (19 lutego 1919 – 9 września 1920)*, Warszawa 2003, s. 68-69.

¹⁰ *Tamże*.

¹¹ Z. Fedorowicz, *Trzydzieści lat mego pobytu w Wilnie 1914-1944*, Bydgoszcz 2010, s. 77.

¹² L. Zarzecki, *Szkolnictwo i oświata na ziemiach wschodnich (w okresie od 1-go października 1919 r. do lipca 1920)*, s. 70; „Przegląd Narodowy”, 1921, nr 1.

¹³ Z. Zaporowski, *Stosunki polityczno-społeczne na północno-wschodnich kresach Drugiej Rzeczypospolitej 1918-1939*, s. 58, [w:] *Społeczeństwo białoruskie, litewskie i polskie na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej (Białoruś Zachodnia i Litwa Wschodnia) w latach 1939-1941*, red. M. Giżajewska, T. Strzembosz, Warszawa 1995.

Organizację szkolnictwa na Wileńszczyźnie J. Osmołowski oceniał bardzo krytycznie. Obwiniał Mariana Adamowicza, nowo mianowanego Inspektora Okręgu Wileńskiego o całkowity chaos organizacyjny w podległym mu okręgu. Podczas objazdu terenowego spotykał inspektorów szkolnych, którzy nie byli w stanie określić liczby, rodzaju i położenia szkół w powiecie, a swoją niewiedzę tłumaczył brakiem środków komunikacyjnych umożliwiających dotarcie do tych placówek. Warunki pracy były faktycznie fatalne. Inspektorzy szkolni wileński i święciański pomimo najlepszych na Wileńszczyźnie warunków pracy, również nie potrafili prowadzić skutecznej działalności organizacyjnej. Z obserwacji Osmołowskiego wynikało, że inspektorzy nie zdawali sobie sprawy z zakresu i celowości swoich obowiązków. Postulował zwołanie zjazdu inspektorów, by dać im wskazówki, jak mają pracować pomimo bardzo ciężkich warunków¹⁴.

Osmołowski miał wobec inspektorów mocno wygórowane oczekiwania. Domagał się od swoich współpracowników heroizmu, którego tym często brakowało. Oczekiwał od nich znacznie więcej, niż tylko literalnego wypełniania swoich formalnych obowiązków. Trudna sytuacja materialna i organizacyjna rzeczywiście ich przerastała. Inspektor Szkolny Wileński brak inspekcji szkół w podległym sobie terenie tłumaczył ogromnym obciążeniem pracy administracyjnej w swym biurze w Wilnie, niekończącymi się kolejkami interesariuszy przybyłych z prowincji, brakiem środków komunikacji, utrudnieniami wynikającymi ze współpracy z władzami samorządowymi, które często były mu nieprzychylnie oraz warunkami atmosferycznymi uniemożliwiającymi przejazd do konkretnych szkół na Wileńszczyźnie.

Ziemie wschodnie podzielono na cztery okręgi administracyjne: brzeski, miński, wileński i wołyński. Administracja szkolna została dostosowana do podziału administracyjnego. Okręgi szkolne pokrywały się z okręgami administracyjnymi.

Okręg administracyjny wileński utworzono zarządzeniem Komisarza Generalnego 7 czerwca 1919 r. W tym samym terminie utworzono okręg administracyjny brzeski¹⁵. Okręg administracyjny wołyński powołano zarządzeniem z dnia 9 września 1919 r.¹⁶, okręg miński – 12 września 1919 r.¹⁷ Okręgi dzieliły się na powiaty.

Okręg administracyjny a zarazem szkolny wileński obejmował powiaty: wileński, grodzieński, oszmiański, święciański, wilejski, trocki, dziśnieński, lidzki, brasławski, nowogródzki. Inspektoraty Szkolne Powiatowe na Wileńszczyźnie powstawały w 1919 r. w następującym porządku: w maju w Grodnie i Lidzie, w czerwcu w Święcianach, w lipcu w Wilnie, Nowogródku i Trokach, w sierpniu w Oszmianie, we Wrześniu w Dziśnie i Wilejce, w październiku w Brasławiu. W grudniu powstał oddzielny Inspektorat Mia-

¹⁴ Biblioteka Publiczna miasta stołecznego Warszawy (dalej: BPW), Dział Starych Druków i Rękopisów, ZCZW, nr Akc. 1671, k. 93, Konferencja w dniu 31 lipca 1919 r. w Wilnie z p. Węslawskim, inspektorem Okręgu Wileńskiego, odbyta przez P. komisarza Generalnego w obecności p. Lichtarowicza, Naczelnika Wydziału Oświaty w Zarządzie cywilnym Ziem Wschodnich i jednego z inspektorów powiatowych Okręgu Wileńskiego.

¹⁵ Dziennik Urzędowy Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich (dalej: Dz.U.ZCZW), R. 1, nr 5 z 28 czerwca 1919 r., s. 37, *Zarządzenie Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich dotyczące utworzenia Okręgów administracyjnych: Wileńskiego, Brzeskiego oraz Zarządu powiatów wołyńskich*

¹⁶ Dz. U. ZCZW, R. 1, nr 17 z 12 września 1919 r., s. 161, *Zarządzenie Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich dotyczące utworzenia okręgu administracyjnego Wołyńskiego i uprawnień Komisarza Okręgowego Wołyńskiego.*

¹⁷ Dz. U. ZCZW, R. 1, nr 19 z 23 września 1919 r., s. 161, *Rozporządzenie Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich dotyczące utworzenia Okręgu Mińskiego i uprawnień Komisarza Okręgowego Mińskiego.*

sta Wilna. Prace organizacyjne w Inspektoracie Okręgowym Wileńskim rozpoczęły się w sierpniu 1919 r.¹⁸

Sekcja Oświecenia Publicznego uległa reorganizacji w końcu 1919 r. Dzielila się na kancelarię oraz wydział szkół powszechnych i wydział szkół średnich. Ze względów oszczędnościowych do Wydziału Szkół Powszechnych przyłączono Referat Higieniczny i Oświaty Pozaszkolnej. Referat Szkolnictwa Zawodowego (RSZ) włączono do wydziału szkół średnich. Referat Szkolnictwa Zawodowego zamieniono na Wydział Szkolnictwa Zawodowego 1 lipca 1920 r., tuż przed inwazją bolszewicką¹⁹.

Tworzenie struktur oświaty pozaszkolnej uważano za niezgodne z polityką ZCZW. Upatrywano w tym zarzewie konfliktów z mniejszościami narodowymi. Referat Oświaty Pozaszkolnej miał za zadanie popieranie inicjatywy prywatnej w dziedzinie oświatowej i pracy z dorosłymi. Faktyczną pracą oświatową zajmowały się organizacje społeczne.

W skład Sekcji Oświecenia Publicznego wchodziło: 9 wizytatorów, 3 starszych referentów, 6 referentów, 4 młodszych referentów, 11 kancelistów (ranga od IX do XI), 3 naczelników wydziału, szef sekcji. W sekcji i inspektoratach łącznie ze wszystkimi nauczycielami na ziemiach wschodnich zarządzanych przez ZCZW pracowało około 160 osób. W opinii L. Zarzeckiego, gdyby liczbę tę podniesiono do planowanych 245 osób, działania w zakresie rozbudowy szkolnictwa byłyby znacznie bardziej skuteczne²⁰.

Szkolnictwem w okręgu szkolnym zawiadywał Inspektor Szkolny Okręgowy. Sprawował on nadzór nad działalnością Inspektorów Szkolnych Powiatowych. Inspektor Okręgowy Wileński sprawował również nadzór nad działalnością Inspektora Szkolnego w mieście Wilnie²¹. Inspektorem Wileńskiego Okręgu Szkolnego od sierpnia 1919 r. do 30 listopada 1919 r. był Witold Węslawski. Jego następcami na stanowisku Inspektora Okręgu Wileńskiego byli Henryk Orliński (od 30 listopada 1919 r. do 15 marca 1920 r.) oraz Marian Adamowicz (od 21 maja 1920 r. do najazdu bolszewickiego). Komisja Likwidacyjna ZCZW w Bydgoszczy pismem z 20 grudnia 1920 r. zwolniła M. Adamowicza ze stanowiska Inspektora Szkolnego Okręgowego z dniem 1 stycznia 1921 r.²²

1 marca 1920 r. Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego powołało na terenach wschodnich swoich Delegatów. Brak było wówczas podstaw prawnych do powołania kuratorów. W powiatach nad organizacją pracy szkół pełnił nadzór inspektor powiatowy. Jego obowiązkiem było organizowanie szkół powszechnych i ich wizytowanie²³.

W czerwcu 1920 r. Sekcja Oświecenia Publicznego stworzyła strukturę organizacyjną szkolnictwa na ziemiach wschodnich, prowadząc w miarę możliwości stabilną i racjonalną politykę szkolną. Działalność tę przerwały działania zbrojne Rosji bolszewickiej.

¹⁸ LCVA, f. 172 Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego, ap. 1, b. 494, k. 2; *Rozwój szkolnictwa na Kresach od chwili wkroczenia wojsk polskich*.

¹⁹ L. Zarzecki, *dz. cyt.*, s. 46.

²⁰ *Tamże*, s. 47.

²¹ Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (dalej: Dz.U.MWRiOP), nr 12/13 z r. 1919, poz. 2; *Zarządzenie Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich, zawierające tymczasowy regulamin służbowy dla Inspektorów Szkolnych Okręgowych*, s 401-403; L. Zarzecki, *Szkolnictwo i oświata na ziemiach wschodnich (w okresie od 1 X 1919 do 1 XII 1920)*, [w:] *Encyklopedia Wychowawcza*, t. IX, zeszyt 9, Warszawa 1932, s. 66-68.

²² T. Serafin, *Władze szkolne w latach 1917/18-1937/38*, Warszawa 1932, s. 128.

²³ *Tamże*, 123.

Zakończenie zwycięskich działań zbrojnych z rosyjskim agresorem przyniosło nowy podział ziem wschodnich. Obszary objęte umową o preliminarjnym pokoju i rozejmie, podpisaną w Rydze 12 października 1920 r. podzielono na trzy okręgi administracyjne: wołyński, poleski i nowogródzki²⁴.

Administracja szkolna została dostosowana do nowego podziału administracyjnego. Podział na okręgi administracyjne pokrywał się z podziałem na okręgi szkolne. Na czele okręgu szkolnego stał Delegat Ministra WRiOP²⁵.

W trakcie wojny polsko-radzieckiej Wileńszczyzna została zajęta przez współpracujące ze sobą wojska rosyjskie i litewskie. W podpisanym 12 lipca 1920 r. w Moskwie traktacie litewsko-sowieckim część obszaru Wileńszczyzny została przez Rosję przekazana Litwie. Faktycznie Wilno znalazło się w rękach litewskich dopiero 26 sierpnia 1920 r., po porażce Rosji w Bitwie Warszawskiej. Z taką sytuacją nie mogły pogodzić się władze w Warszawie. Zapadła decyzja o przeprowadzeniu upozorowanego buntu. Po zajęciu Wilna generał Lucjan Żeligowski w październiku 1920 r. ustanowił Tymczasową Komisję Rządzącą (TKR), będącą naczelnym organem władzy wykonawczej. W składzie pierwszej, tymczasowej TKR dyrektorem Departamentu Oświaty został Teofil Szopa²⁶. W połowie stycznia 1921 r. powołano nową, w pełni fachową Tymczasową Komisję Rządzącą. Departamentem Oświaty zarządzał w niej Władysław Lichtarowicz. Teofilowi Szopie przyznano w nowym rozdaniu Departament Robót Publicznych²⁷.

Władze oświatowe w okresie Litwy Środkowej (12 października 1920 r. - 18 kwietnia 1922 r.)

W okresie pomiędzy 12 października 1920 r., a 18 kwietnia 1922 r. funkcjonował w przestrzeni geopolitycznej formalnie niezależny organizm państwowy noszący nazwę Litwa Środkowa. Została ona podzielona na trzy a de facto cztery powiaty: oszmiański, wileński, święciański oraz miasto Wilno stanowiące wyodrębniony powiat miejski. Funkcje rządu na terenie Litwy Środkowej sprawowała Tymczasowa Komisja Rządząca. Prezesem TKR Litwy Środkowej został Witold Abramowicz²⁸.

Departament Oświaty TKR, zarządzający szkolnictwem na terenie Litwy Środkowej rozpoczął działalność w listopadzie 1920 r. W początku swego istnienia w jego skład wchodził dyrektor Teofil Szopa, wicedyrektor Zygmunt Fedorowicz oraz dwóch naczelników wydziałów²⁹. Naczelnikiem I Wydziału Szkół Powszechnych i Oświaty Pozaszkolnej miał zostać Pietrykowski, działacz oświatowy i nauczyciel z Łodzi, który w tym czasie pracował w Warszawie i stamtąd był rekomendowany do Wilna. Naczelnikiem II Wydziału Szkół Średnich, Zawodowych i Seminariów mianowano Leona Przemienieckiego

²⁴ Dz.U.R.P. 1920, nr 115, poz. 760, *Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 18 listopada 1920 r. w przedmiocie utworzenia władz administracyjnych drugiej instancji na obszarach ziem, objętych umową o preliminarjnym pokoju i rozejmie, podpisaną w Rydze dnia 12 października 1920 r.*

²⁵ Dz.U.R.P. 1921, nr 15, poz. 91, *Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 8 lutego 1921 r. w przedmiocie utworzenia władz szkolnych na obszarach ziem, objętych umową o preliminarjnym pokoju i rozejmie, podpisaną w Rydze dnia 12 października 1920 r.*

²⁶ LCVA, f. 20 Biuro Delegata Rządu Rzeczypospolitej Polskiej na Ziemię Wileńską, ap. 1, b. 2, k. 441-442; Memoriał informacyjny o Litwie Środkowej napisany 25 stycznia 1921 r. przez M. Kossakowskiego.

²⁷ *Tamże*, k. 445-446.

²⁸ Z. Fedorowicz, *dz. cyt.*, s. 96-97.

²⁹ *Tamże*.

z Kowna. Stanowisko rewidenta wydziału I przyznano Iwanowskiemu (przebywającemu w Warszawie); rewidentem wydziału II mianowano Alfreda Rachalskiego. Inspektorów szkolnictwa powszechnego było czterech, w tym dwóch pełniło obowiązki tymczasowo: ksiądz S. Szczemirski w Brasławiu oraz Czesław Wierusz-Kowalski w Wilnie³⁰.

Funkcjonowanie Departamentu Oświaty TKR w początkowej fazie działalności Zygmunt Fedorowicz, ówczesny wicedyrektor przedstawił następująco: „[...] roboty było mnóstwo, a ludzi brak. Trzeba było organizować powiatowe inspektoraty szkolne, uruchamiać gimnazja i seminaria nauczycielskie na prowincji (Lida, Oszmiana, Wilejka, Mołodeczno, Świeściany, Nowa Wilejka, Dżisna), uzupełniać braki organizacyjne w szkołach wileńskich. Wzięliśmy też pod opiekę szkolnictwo obcojęzyczne: litewskie, białoruskie, rosyjskie, żydowskie”³¹.

Sekcja białoruska składała się z pięciu osób z Bronisławem Taraszkiewiczem i Janem Stankiewiczem na czele, obejmując całokształt szkolnictwa białoruskiego. Sekcja białoruska od momentu swego powstania postulowała powiększenie jej o dwa etaty instruktorów szkół białoruskich, których zadaniem miało być zakładanie szkół białoruskich i propagowanie idei szkolnictwa białoruskiego³².

Tabela 1. Skład osobowy Departamentu Oświaty Tymczasowej Komisji Rządzącej w grudniu 1920 r.

nr p.	imię i nazwisko	stanowisko
1.	Teofil Szopa	p.o. dyrektora
2.	Zygmunt Fedorowicz	wicedyrektor
3.	Elżbieta Bofdanowiczówna	sekretarka
	kancelaria	
4.	Paweł Odyniec	naczelnik
5.	Maria Kiewliczowa	sekretarz
6.	Zofia Maszewska	maszynistka
7.	Katarzyna Keltan	maszynistka
8.	Paulina Dyakowska	młodsza kancelistka
9.	Cyprian Łukasiewicz	woźny
10.	Piotr Baranowski	goniec
	wydział administracyjno -rachunkowy	
11.	Piotr Połudziński	p.o. buchaltera
12.	Maria Majewska	rachmistrz
13.	Franciszka Anton	młodsza kancelistka
14.	Józef Horodniczy	kasjer
15.	Ludwika Kondratowiczówna	rachmistrz
16.	Maria Kuncewiczówna	starsza kancelistka

³⁰ LCVA, f. 20 Biuro Delegata Rządu Rzeczypospolitej Polskiej na Ziemię Wileńską, ap. 1, b. 2, k. 523v., *Raport o stanie szkolnictwa na terenie Litwy Środkowej*.

³¹ Z. Fedorowicz, *dz. cyt.*, s. 97.

³² *Raport o stanie szkolnictwa...*, *dz. cyt.*, k. 523v.

	wydział szkół średnich, seminariów nauczycielskich i szkół zawodowych	
17.	Leon Przemieniecki	kierownik
18.	Alfred Rachalski	wizytator
19.	Wacława Walicka	referentka
12.	Regina Butrymowiczówna	młodsza kancelistka
	wydział szkół powszechnych	
13.	Vacat	naczelnik wydziału
14.	Vacat	rewident
15.	Zofia Kiewliczowa	referentka budżetowa; p.o. nacz. wydziału
16.	Paulina Adolphowa	referentka programowa
17.	Stanisława Ejnarowiczówna	starsza kancelistka
18.	Antonina Stambrowska	młodsza kancelistka
	sekcja szkolnictwa białoruskiego	
19.	Bronisław Taraszkiewicz	szef sekcji
20.	Jan Stankiewicz	referent
21.	Szymon Wielkdzień-Zełudziejewicz	starszy kancelista
22.	Platon Latyszczonok	młodszy kancelista
23.	Vacat	referent-rewident
	inspektorat wileński	
24.	Czesław Wierusz-Kowalski	p.o. inspektora
25.	Wincenty Bajon	pomocnik
26.	Celina Żukowska	kancelistka
27.	Józef Stopajtis	woźny
	inspektorat trocki	
28.	Piotr Bogdanowicz	zast. inspektora
29.	Witold Pawłowski	kancelista
30.	Anna Tumaganis	goniec
	inspektorat oszmiański	
31.	Antoni Łokuciejewski	inspektor
32.	Vacat	sekretarz
33.	Vacat	kancelista
	inspektorat święciański-brasławski	
34.	Ksiądz S. Szczemirski	p.o. inspektora
35.	Jan Kozłowski	sekretarz
36.	Teresa Polkowska	kancelista

Źródło: LCVA, f. 20 Biuro Delegata Rządu Rzeczypospolitej Polskiej na Ziemię Wileńską, ap. 1, b. 2, k. 528-528v.

Powyższy wykaz (Tabela 1.) przedstawia skład personalny Departamentu Oświaty TKR w grudniu 1920 r., w początkowej fazie kształtowania się urzędu. Czterech urzędników figuruje jako p.o. – pełniący obowiązki, a vacatów było aż pięć.

Departament Oświaty znajdował się na przelomie roku 1920/1921 w stanie chaosu i braku decyzyjności. Wnioski naprawcze sformułowano następująco: „Departament

Oświaty prawdziwie, a nie de nomine Departamentem być winien i całą oświatę ziem tych zogniskować i procentowo równomiernie do stanu ludności w fundusze autonomiczne sekcje szkolne narodowościowe zaopatrywać pod warunkiem uzgodnienia: 1. Programów szkolnych; 2. Kwalifikacji i uposażenia nauczycieli; 3. Nauczania języka polskiego (łącznie z historią Polski), w drugim roku nauczania w szkołach powszechnych, w pierwszym w szkołach średnich³³.

Tabela 2. Szkoły powszechne na terenie Litwy Środkowej (20 grudnia 1920 r.)

powiat	polskie	białoruskie	żydowskie	litewskie	niemieckie
m. Wilno	40	4	41	-	1
wileński	165	2	-	-	-
oszmiański	132	72	-	-	-
trocki	50	-	-	-	-
lidzki	25	5	-	-	-
święciański	59	10	-	2	-
brasławski	20	-	-	-	-
razem	491	93	41	2	1

Źródło: LCVA, f. 20 Biuro Delegata Rządu Rzeczypospolitej Polskiej na Ziemię Wileńską, ap. 1, b. 523, k. 530.

Powyższe zestawienie (Tabela 2.) ukazuje stan szkolnictwa powszechnego zorganizowanego przez Departament Oświaty TKR w grudniu 1920 r., czyli wkrótce po swoim powstaniu. W danych uwidacznia się stan chaosu i dezorganizacji w DO. Szkoły litewskie zarejestrowane są tylko dwie, a faktycznie było ich znacznie więcej. Statystyka szkolnictwa żydowskiego dotyczy tylko Wilna. Pełniejsze dane obejmują szkolnictwo polskie (491 szkół powszechnych) i szkolnictwo białoruskie (93 szkoły białoruskie).

Uchwałą Sejmu Litwy Środkowej z 20 lutego 1922 r. ziemia wileńska została przyłączona do Rzeczypospolitej Polskiej. Sejm Ustawodawczy z mocy ustawy z 24 marca 1922 r. złączył ziemię wileńską (powiaty: wileński, oszmiański, święciański, trocki, brasławski) z Rzeczpospolitą Polską. Ponadto do ziemi wileńskiej wydzielono z województwa nowogródzkiego powiaty: dziśnieński, duniłowiczowski i wilejski³⁴.

Pozwoliło to ustabilizować administrację szkolną. W 1922 r. zlikwidowano delegatury. Delegatów zastąpili kuratorzy okręgów szkolnych. Na ziemiach północno-wschodnich utworzono 3 okręgi szkolne: wileński, poleski i białostocki.

³³ Tamże, k. 523-523v.

³⁴ Dz.U.R.P. 1922, nr 26, poz. 213, Ustawa z dnia 6 kwietnia 1922 r. o objęciu władzy państwowej nad Ziemią Wileńską.

Okręg Szkolny Wileńskiego (16 maja 1922 r. – wrzesień 1939 r.)

Okręg Szkolny Wileński został utworzony 16 maja 1922 r.³⁵ Jako jednostka administracyjna i obejmował powiaty: wileński, oszmiański, święciański, trocki, brasławski oraz przyłączone dziśnieński, duniłowiczowski i wilejski³⁶. Pierwszym kuratorem OSW został Zygmunt Gąsiorowski³⁷.

Okręg Szkolny Poleski (OSP) z siedzibą w Brześciu Litewskim został utworzony 16 maja 1922 r. rozporządzeniem Ministra WRiOP. Jako jednostka administracyjna obejmowało 10 powiatów województwa poleskiego: Brześć n. Bugiem, Drohiczyn Poleski, Kamień Koszyrski, Kobryń, Kosów, Łuniniec, Pińsk, Prużana, Sarny, Stolin oraz 3 powiaty wydzielone z województwa nowogródzkiego: Nieśwież, Baranowicze, Stołpce³⁸. Utworzony 16 maja 1922 r. Okręg Szkolny Białostocki jako jednostka administracyjna obejmował powiaty województwa białostockiego oraz powiaty przyłączone z województwa nowogródzkiego.

W 1925 r. wszedł w życie statut normujący funkcjonowanie Kuratorów Okręgów Szkolnych. Kurator sprawował kierownictwo i nadzór nad wszystkimi zakładami naukowymi i naukowo-wychowawczymi (poza wyższymi i akademickimi) oraz był zwierzchnikiem władz i urzędów szkolnych w podległym sobie okręgu szkolnym. Kurator stając się organem administracji publicznej podlegał bezpośrednio ministrowi pod względem osobowym i służbowym. Kuratoria dzieliły się na następujące wydziały: ogólny, szkolnictwa powszechnego, szkolnictwa średniego, szkolnictwa zawodowego z naczelnikami wydziałów na czele. W skład wydziałów wchodził wizytatorzy, których głównym zadaniem, poza przydzieloną im pracą biurowo-administracyjną, było spełnianie, według podziału terytorialnego, nadzoru nad szkołami, a także ochronkami, inspektoratami szkolnymi i organami samorządu szkolnego. Wizytatorzy byli odpowiedzialni za stan naukowy i wychowawczy powierzonych sobie szkół³⁹.

Zgodnie z rozporządzeniem Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z 24 lutego 1927 r. nastąpiła zmiana granic okręgów szkolnych wileńskiego, poleskiego i białostockiego. Z okręgów szkolnych poleskiego i białostockiego wydzielono obszar obejmujący województwo nowogródzkie i włączono je do Okręgu Szkolnego Wileńskiego (OSW). Okręg Szkolny Poleski został pomniejszony o powiaty: nieświeski, baranowicki, Stołpecki⁴⁰. Kuratorium Okręgu Szkolnego Białostockiego zostało zlikwidowane.

³⁵ Dz.U.R.P. 1922 r., nr 34, poz. 283, *Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 3 maja 1922 r. o utworzeniu Okręgu Szkolnego Wileńskiego*; Dz.U.MWRiOP 1922 r., nr 19, poz. 195, *Rozporządzenie Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego o utworzeniu okręgu szkolnego wileńskiego*.

³⁶ *Ustawa z dnia 6 kwietnia 1922 r. o objęciu władzy...*, dz. cyt..

³⁷ Z. Fedorowicz, dz. cyt., s. 123.

³⁸ Dz.U.R.P. 1922 r., nr 34, poz. 286, *Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 3 maja 1922 r. o utworzeniu Okręgu Szkolnego Poleskiego*.

Powiaty: nieświeski, baranowicki i stołpecki weszły w skład OSP po rozdzieleniu Okręgu Szkolnego Nowogródzkiego. Pozostałe powiaty Okręgu Szkolnego Nowogródzkiego weszły w skład Okręgu Szkolnego Białostockiego (Dz.U.R.P. 1922 r., nr 34, poz. 285, *Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 3 maja 1922 r. o utworzeniu Okręgu Szkolnego Białostockiego*).

³⁹ Dz.U.MWRiOP 1924 r., nr 19, poz. 191; *Rozporządzenie MWRiOP z dnia 22 listopada 1924 r. w sprawie statutu Kuratoriów Okręgów Szkolnych*.

⁴⁰ Dz.U.R.P. z 24 lutego 1927 r., nr 20, poz. 157, *Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 24 lutego 1927 r. o zmianie granic okręgów szkolnych białostockiego, poleskiego i wileńskiego*.

wane. Rozdzielono je pomiędzy okręg warszawski, do którego przyłączono terytorium województwa białostockiego oraz okręg wileński, do którego przyłączono powiaty województwa nowogródzkiego⁴¹.

Przeprowadzona w 1932 r. reforma szkolnictwa przyniosła kolejne zmiany w dotychczasowej administracji szkolnej. Ziemie północno-wschodnie weszły w skład dwóch okręgów szkolnych: wileńskiego i brzeskiego. W miejsce powiatów wprowadzono do struktury administracji oświatowej nie zawsze im terytorialnie odpowiadające obwody szkolne⁴².

Okręg Szkolny Wileński, złożony z obszarów województwa wileńskiego i nowogródzkiego oraz północnych i wschodnich województwa białostockiego miał swoją siedzibę w Wilnie⁴³. Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego administrowało w latach 1933-1939 następującymi obwodami szkolnymi: brasławskim, głębockim (obejmującym powiat dziśnieński), oszmiańskim, postawskim, święciańskim, wilejskim (obejmującym powiaty wilejski i mołodecki), wileńskim miejskim (obejmującym miasto Wilno), wileńskim (obejmującym powiat wileńsko-trocki), baranowickim, lidzkim, nieświeskim (obejmującym powiaty nieświeski i stołpecki), nowogródzkim, słonimskim, szczuczyńskim, wołożyńskim, grodzieńskim, suwalskim (obejmującym powiaty suwalski i augustowski) oraz wołkowyskim⁴⁴.

W miejsce Okręgu Szkolnego Poleskiego utworzono Okręg Szkolny Brzeski (OSB). Większość województwa białostockiego (jedynie bez powiatów: augustowskiego, grodzieńskiego i suwalskiego) włączono do OSB⁴⁵. Tak więc Kuratorium Okręgu Szkolnego Brzeskiego w latach 1933-1939 administrowało następującymi obwodami szkolnymi: brzeski, drohicki, koszyrski, kobryński, kosowski, luniniecki, piński, prużański, stoliński, białostocki (obejmujący miasto Białystok oraz powiaty białostocki i wysokomazowiecki), bielski, łomżyński (obejmujący powiaty łomżyński i szczuczyński), ostrołęcki, (obejmujący powiaty ostrołęcki i ostrowski), sokólski⁴⁶.

Prezydent Rzeczypospolitej wydał 4 lipca 1933 r. rozporządzenie o organizacji obwodów szkolnych, będące podstawą do przejęcia przez inspektora szkolnego szerokich uprawnień w dziedzinie szkolnictwa powszechnego, oświaty pozaszkolnej i wychowania przedszkolnego. Inspektor szkolny był w obwodzie szkolnym władzą szkolną pierwszej instancji w zakresie organizacji, kierownictwa oraz nadzoru pedagogicznego i administracyjnego nad publicznym szkolnictwem powszechnym i wychowaniem przedszkolnym. Inspektor szkolny pełnił nadto nadzór nad prywatnymi szkołami powszechnymi i nad prywatnymi zakładami wychowania przedszkolnego w zakresie zleconym mu przez Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego; sprawował również

⁴¹ T. Serafin, *dz. cyt.*, s. 124.

⁴² A. Gąsiorowski, *Z dziejów szkolnictwa polskiego na Wileńszczyźnie w latach międzywojennych*, „Komunikaty warmińsko-Mazurskie”, 2012, nr 1, s. 69.

⁴³ DzURP z 7 lipca 1932 r., nr 63, poz. 589, *Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 7 lipca 1932 r. o okręgach szkolnych*.

⁴⁴ DzURP z 9 sierpnia 1933 r., nr 61, poz. 459, *Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 14 lipca 1933 r. o podziale okręgów szkolnych na obwody szkolne*.

⁴⁵ DzURP z 7 lipca 1932 r., nr 63, poz. 589, *Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 7 lipca 1932 r. o okręgach szkolnych*.

⁴⁶ DzURP z 9 sierpnia 1933 r., nr 61, poz. 459, *Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 14 lipca 1933 r. o podziale okręgów szkolnych na obwody szkolne*.

opiekę nad oświatą pozaszkolną. Organem inspektora szkolnego dla realizowania zadań i załatwiania spraw, należących do jego zakresu działania był inspektorat szkolny. W skład inspektoratu szkolnego wchodził pracownicy administracyjni i pedagogiczni. Władza państwowa zdecydowanie powiększyła swój wpływ na szkolnictwo powszechne i oświatę pozaszkolną⁴⁷.

Zmiany w organizacji obwodowych władz szkolnych zostały wprowadzone 8 lutego 1938 r. rozporządzeniem MWRiOP w sprawie zmiany rozporządzenia z 14 lipca 1933 r. o podziale okręgów szkolnych na obwody szkolne.

Okręg Szkolny Wileński dzielił się, po zmianach, na 18 obwodów szkolnych. Zmiany w stosunku do 1933 r. dotyczyły rozbicia trzech obwodów szkolnych składających się z 2 powiatów (wilejskiego, nieświeskiego i suwalskiego) na sześć obwodów szkolnych ograniczonych do jednego powiatu. Utworzono 3 nowe obwody szkolne: mołodecki wydzielony z wilejskiego (obejmujący powiat mołodecki z siedzibą inspektoratu w Mołodecznie), stołpecki wydzielony z nieświeskiego (obejmujący powiat stołpecki z siedzibą inspektoratu w Stołpcach), augustowski wydzielony z suwalskiego (obejmujący powiat augustowski z siedzibą inspektoratu w Augustowie)⁴⁸.

Główne założenia organizacji władz oświatowych w II Rzeczypospolitej

Organizacja władz oświatowych od początków istnienia II Rzeczypospolitej była silnie scentralizowana. System oświatowy funkcjonował na takiej samej zasadzie, jak ogólny aparat administracji państwowej. Władza skupiona była w ręku organów oświatowych, ściśle zhierarchizowanych i podporządkowanych MWRiOP w Warszawie. Do wejścia w życie ustawy o tymczasowym ustroju władz szkolnych z 4 czerwca 1920 r. w organizacji administracji szkolnej funkcjonował dwustopniowy system zarządzania szkolnictwem: inspektorat – ministerstwo. Władzę pierwszej instancji stanowiły inspektoraty, które posiadały szerokie uprawnienia w terenie i podlegały bezpośrednio ministerstwu w Warszawie (władze szkolne drugiej instancji). W pierwszych latach funkcjonowania systemu, gdy sieć szkolna nie była rozbudowana taki wariant był bardzo korzystny. Przy niewielkiej liczbie placówek oświatowych zarządzanie bezpośrednie pozbawione było całego balastu biurokratycznego. Nauczyciele nie musieli tracić czasu i energii na prowadzenie rozbudowanej sprawozdawczości. Koncentrowali się na przejmowaniu i uruchamianiu szkół oraz na uczniach. Nowo powołani inspektorzy wyposażeni w szerokie uprawnienia mogli względnie szybko stworzyć oddolnie polską administrację szkolną⁴⁹.

Przed wprowadzeniem kuratoriów rola inspektorów szkolnych w strukturze oświatowej była szczególnie ważna, zwłaszcza w szkolnictwie powszechnym. Szkoły elementarne borykały się z ogromną liczbą uciążliwych zabiegów, w których rozwiązaniu pomagali inspektorowie. Od wkładu ich pracy i stopnia osobistego zaangażowania

⁴⁷ M. Pęcherski, M. Świątek, *Organizacja oświaty w Polsce w latach 1917 – 1977. Podstawowe akty prawne*, Warszawa 1978, s. 55; DzURP 1933 r., nr 50, poz. 389, *Rozporządzenie prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 4 lipca 1933 r. o organizacji obwodowych władz szkolnych*.

⁴⁸ DzURP 1938 r., nr 12, poz. 85, *Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 8 lutego 1938 r. w sprawie zmiany rozporządzenia z dnia 14 lipca 1933 r. o podziale okręgów szkolnych na obwody szkolne*; PAOB, sygn. f. 59, o. 2, d. 1053, k. 274, *Inspektoraty szkolne w OSB w roku szkolnym 1938/1939*.

⁴⁹ M. Balicki, *Zarządzanie szkolnictwem w Polsce (studium historyczno-porównawcze)*, Białystok 2002, s. 105.

zależało bardzo wiele. Kompetencje powiatowych inspektorów szkolnych były szerokie. Powoływano ich do sprawowania na podległym im terenie nadzoru nad wszystkimi publicznymi i prywatnymi szkołami oraz nad zakładami wychowawczymi. W konsekwencji sprowadzało się to do tego, że wszystkie rozporządzenia władz wyższych znajdowały odrobienie w codziennej pracy szkoły⁵⁰.

Wraz z upływem czasu ministerstwo nie było jednakże w stanie bezpośrednio zarządzać coraz większą liczbą powstających szkół. Rozrastająca się sieć wymagała wprowadzenia ogniwa pośredniego pomiędzy inspektoratami a ministerstwem, które przejęłoby część jego obowiązków i pozwoliło skupić się władzom centralnym na zagadnieniach bardziej ogólnych. Ustawa z dnia 4 czerwca 1920 r. o tymczasowym ustroju władz szkolnych wprowadziła władzę szkolną drugiej instancji w postaci kuratora, którego zadaniem było administrowanie szkolnictwem na obszarze okręgu szkolnego⁵¹. Ostatecznie ukształtował się trzystopniowy system zarządzania oświatą: inspektorat (władze powiatowe) – kuratorium (władze okręgowe) – ministerstwo (władze naczelne). Ustawa wyraźnie zaznaczała, że władze administracji szkolnej powinny pozostawać całkowicie niezależne od administracji politycznej⁵². W latach późniejszych gwarancje te były wielokrotnie łamane.

Zgodnie z treścią ustawy o tymczasowym ustroju władz szkolnych z 4 czerwca 1920 r. do zakresu obowiązków kuratora należało m.in.: administrowanie państwowymi instytucjami oświatowymi i wychowawczymi na terenie okręgu szkolnego, opieka i nadzór nad przedszkolami, szkolnictwem prywatnym, oświatą dorosłych; opracowanie projektu budżetu okręgu szkolnego i przedstawienie go MWRiOP, asygnowanie funduszy na utrzymanie szkolnictwa w okręgu w ramach zatwierdzonego budżetu; rozstrzyganie odwołań od zarządzeń i orzeczeń podległych mu władz i urzędów. Dodatkowy zakres kompetencji minister WRiOP przyznał kuratorowi w 12 punkcie art. 4 ustawy: kurator decydował o zakładaniu, likwidacji, przekształcaniu publicznych szkół powszechnych; udzielał koncesji na zakładanie szkół prywatnych wszelakich typów i stopni, decydował o ich likwidacji; mianował nauczycieli szkół powszechnych, zatwierdzał nauczycieli i kierowników szkół prywatnych; przyznawał prawa publiczne prywatnym szkołom powszechnym; zawieszal w czynnościach urzędowych nauczycieli wszystkich typów szkół i pracowników administracji szkolnej⁵³.

Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego

Praca administracji szkolnej na Wileńszczyźnie w początkowym okresie po utworzeniu Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego była bardzo krytycznie oceniana w prasie regionalnej. W „Przeglądzie Wileńskim” z 11 lutego 1923 r. pracowników administracji

⁵⁰ M. Pollak, *Organizacja władz szkolnych II instancji w ciągu dziesięciolecia Polski Odrodzonej*, „Oświata i wychowanie”, 1929, s. 112-113.

⁵¹ Dz.U.MWRiOP 1920 r., nr 18, poz. 111.

Należy zaznaczyć, że rozciągnięcie mocy ustawy o tymczasowym ustroju władz szkolnych na województwo poleskie (również nowogródzkie, wołyńskie oraz powiaty: białowiecki, grodzieński i wolkowski województwa białostockiego) nastąpiło dopiero na podstawie rozporządzenia rady ministrów z dnia 13 kwietnia 1922r. (Dz.U.R.P 1922 r., nr 34, poz. 279.).

⁵² Dz.U.R.P 1920 r., nr 50, poz. 304, art. 9.

⁵³ M. Pęcherski, M. Świątek, *dz. cyt.*, s. 155; F. Śliwiński, *Ustawodawstwo szkolne i organizacja polskich władz szkolnych oraz szkolnictwa wszelkich stopni w pierwszym dziesięcioleciu istnienia Odrodzonego Państwa Polskiego*, Łódź 1928, s. 20-22.

szkolnej nazwano „kacykami szkolnymi”. Autor publikacji dowodził, że w pierwszym rządzie należy do tej kategorii zaliczyć personel pedagogiczny, sprawujący dozór nad szkolnictwem. Największe zarzuty dotyczyły ograniczania rozwoju szkolnictwa białoruskiego i litewskiego, poprzez blokady biurokratyczne, zamykanie szkół prywatnych, nieuwzględnianie uchwał gminnych o otwarciu szkół rządowych, wymagania spełnienia szeregu uciążliwych, a często zgoła nieusprawiedliwionych formalności. Nie lepiej sytuacja wyglądała w zakresie szkolnictwa polskiego, gdzie dostrzegano suchy formalny biurokratyzm, złe traktowanie nauczycieli i zupełne nieliczenie się z głosem społeczeństwa. Krytyka pojawiała się również w miejscowej prasie polskiej, w której z zasady unikano zbyt mocnego akcentowania ujemnych stron w sposobie rządzenia władz polskich. Z jednej strony społeczeństwo miało żal, że z jego dezyderatami władze szkolne zupełnie się nie liczyły, za co autor artykułu obwiniał indolencję społeczności lokalnej nie potrafiącej walczyć o przynależne jej prawa, z drugiej strony nauczyciele, zwłaszcza pochodzenia miejscowego lub pracującego tu od dawna mieli poczucie silnego rozgoryczenia względem przyjezdnych dygnitarzy, którzy wprowadzali zwyczaje i porządki, nieznane nawet, jak to określono, w „stosunkach absolutystycznych”. Pochodzący głównie z zachodniej i południowej części Polski urzędnicy administracji szkolnej w opinii mieszkańców Wileńszczyzny cechowali się: „[...] zupełnym brakiem wychowania i elementarnej taktu rozmaici inspektorzy i wizytatorzy. Szerokiego rozgłosu nabrało zachowanie się jednego z tych panów przy wizytacji pewnej szkoły powszechnej: ubiór nauczycielki, który nie trafił mu do gustu, wywołał z jego strony głośną uwagę: „czy to kucharka daje tu lekcje?” Podobnych przykładów, jako to: brutalnego walenia pięścią w stół podczas rozmowy inspektora z nauczycielką, rozsyłania przez zwierzchników wezwań do poważnych nauczycieli w lakonicznej formie: „stawić się!” itp. można przytoczyć znacznie więcej. Świadczą one wymownie o rozzu-chwaleniu się niesłychanym tych kacyków drugiego lub trzeciego rzędu. Podziwiać należy potulność i bierność społeczeństwa, które to wszystko cierpliwie znosi”⁵⁴.

W dniu 25 września 1922 r. odbyły się w Wilnie egzaminy dojrzałości dla eksternów, po których doszło do gorszących zajęć. Abiturienti po ogłoszeniu niekorzystnych dla siebie wyników egzaminów rozpędzili dwie Komisje Egzaminacyjne (zasiadające w gimnazjum im. E. Orzeszkowej i im. Zygmunta Augusta). Zdemolowano częściowo lokale, porozrzucano akty, odgrazano się członkom komisji, a nawet ścigano ich na ulicy. Wydarzenia te zbulwersowały opinię publiczną w Wilnie, ale także w całej Polsce. Zaczęto szukać przyczyn zaistniałych ekscesów, a przy tym „kozła ofiarnego”. W artykule *Zza kulis Wileńskiego Kuratorium Szkolnego* z 1 października 1922 r, który ukazał się w „Dzienniku Wileńskim” obarczający winą Kuratorium OSW: „Zaczęło się od doboru ludzi. Przybył do Wilna cały szereg wyższych urzędników oświatowych, nie znających zupełnie Wilna i jego bądź co bądź skomplikowanych warunków notabene osób przez Ministerstwo WRIOP specjalnie dobranych. Nie wiadomo z jakiego powodu Ministerstwo uznało, że nasze stosunki szkolne są wyjątkowo bezładne, i że dla zaprowadzenia „porządku” trzeba tu ludzi „silnej ręki”. To też stosunki uległy od razu ogromnej zmianie. Zamiast dawnej uprzejmości interesant spotyka się teraz w kuratorium z niechęcią, niegrzecznością, niekiedy [...], nawet brutalnością. Nauczycielstwo, przychodzące w tysiącach spraw do kuratorium dużo mogłoby o tym powiedzieć. Dawni urzędnicy kuratorium albo się szybko do nowego tonu dostosowali, albo pouciekali (Wizytator szkół powszechnych), albo cierpią niesłychane męki,

⁵⁴ *Kacykowie szkolni*, „Przegląd Wileński”, nr 3, 11 II 1923 r., s. 6-7.

patrząc na to, co się dzieje. Równocześnie rozpanoszyła się niesłychana biurokracja, bezduszność i papierowe załatwianie spraw. [...] Być może, że w kuratorium byłoby znacznie lepiej, gdyby był stale na miejscu p. Kurator, człowiek niewątpliwie bardzo dobrej woli i znający nieco nasze stosunki. Niestety p. Gąsiorowski jest rzadkiem gościem w Wilnie, a więc brak jest w kuratorium niezbędnego regulatora. Jego zastępcy są to ludzie młodzi, nie mający dostatecznego doświadczenia życiowego i nieznający stosunków. Stąd zrozumiałe zupełnie błędy⁵⁵.

Zarzuty o arogancję, bezceremonialność i dyktatorskie zapędy pochodzą z publikacji w prasie opozycyjnie nastawionej do ówczesnego władz. Powtarzały się one również w prasie popierającej działania rządów polskich na Wileńszczyźnie. Zderzenie się „poczucia wyższości” urzędnika pochodzącego z Wielkopolski lub Galicji z „wycofanym” mieszkańcem Wileńszczyzny były często spotykane.

Pracowników Kuratorium zaliczano do kategorii urzędników państwowych i zaszerwowano ich w ramach od XII do IV grupy uposażeniowej. Faktycznie dwie najwyższe grupy były zarezerwowane dla najwyższych rangą urzędników: IV – dla kuratora i V – dla wizytatorów. Pozostali pracownicy kuratoryjni byli zaszerwowani od XII do VI grupy. Posada urzędnika w kuratorium była wysoko ceniona, zwłaszcza w latach kryzysu po 1929 r.⁵⁶

Tabela 3. Stan faktyczny funkcjonariuszy KOSW na dzień 1 kwietnia 1939 r.

	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	ryczałt	razem
kuratorium OSW											
urzędnicy	1	4	7	11	9	16	19	1	-	-	68
funkcj. niżsi	-	-	-	-	-	-	6	3	-	-	9
razem	1	4	7	11	9	16	25	4	-	-	77
urzędy i instytucje podległe											
urzędnicy	-	-	12	13	23	12	13	11	1	-	85
nauczyciele	-	6	208	348	972	3146	1331	1393	-	13	7417
funkcj. niżsi	-	-	-	-	-	-	24	82	65	2	173
razem	-	6	220	361	995	3158	1368	1486	66	15	7675
ogółem											
urzędnicy	1	4	19	24	32	28	32	12	1	-	153
nauczyciele	-	6	208	348	972	3146	1331	1393	-	13	7417
funkcj. niżsi							30	85	65	2	182

Źródło: LCVA, f.172, ap. 1, b. 7056, k. 3.

Powyższe zestawienie (Tabela 3.) przedstawia stan jakościowy i ilościowy pracowników KOSW oraz innym urzędów i instytucjom oświatowym (inspektoratom oraz na-

⁵⁵ Zza kulis Wileńskiego Kuratorium Szkolnego, „Dziennik Wileński”, nr 124, 1 X 1922, s. 2.

⁵⁶ K. Trzebiatowski, *Szkolnictwo Powszechne w Polsce w latach 1918 – 1932*, Wrocław 1970, s. 69.

uczycielom i pracownikom wszystkich typów szkół na terenie OSW według stanu z dnia 1 kwietnia 1939 r. W Kuratorium oraz we wszystkich urzędach i instytucjach oświatowych pracowało łącznie 153 urzędników, 182 funkcjonariuszy niższych oraz 7 417 nauczycieli.

W Kuratorium pracowało 68 urzędników oraz 9 funkcjonariuszy niższych. Kurator OSW był jedynym pracownikiem w grupie IV, grupa V zarezerwowana była dla wizytatorów, których w okręgu pracowało 4. Wśród dwóch najniższych kategorii zaszeregowania mamy jedynie jednego pracownika w grupie XI. Większość pracowników stanowili specjaliści zaszeregowani między VI a X grupą uposażeniową, zależną od posiadanych kwalifikacji i stażu pracy. W grupie najlepiej wykształconych i przygotowanych pracowników, a jednocześnie najlepiej opłacanych, zaszeregowanych w grupie VI, VII i VIII pracowało 26 urzędników. Pracowników o średnich kwalifikacjach, zaszeregowanych w grupie IX i X było 35. Świadczy to o ogólnej, wysokiej jakości urzędników KOSW.

W podległych urzędach i instytucjach zatrudnionych było 85 pracowników. Ich poziom przygotowania fachowego wynikający z zaszeregowania do poszczególnych grup uposażenia był również zadowalający. W grupach VI, VII i VIII zatrudnionych było 48 urzędników, zaś w grupach IX – XII pracowało 37 urzędników. W grupie XII mamy tylko jednego pracownika. Kadra urzędnicza inspektoratów szkolnych w powiatach przedstawiała poziom zapewniający odpowiedni nadzór nad podległymi im placówkami szkolnymi i oświatowymi.

Gorzej sytuacja z jakością kadr wyglądała wśród nauczycieli. Na ogólną liczbę 7 417 nauczycieli zatrudnionych w KOSW, 5 870 zaszeregowano w IX, X i XI grupie. Za sukces można uznać, brak choćby jednego nauczyciela w grupie XII. W grupach VI, VII i VIII, świadczących o wysokich kompetencjach pedagogicznych pracowało 1 528 nauczycieli (w tym w grupie VI – 208 oraz w VII – 348). 6 osób zaszeregowanych do grupy V, to dyrektorzy najlepszych i najbardziej prestiżowych szkół średnich w OSW.

Struktura modelowego Kuratorium zaplanowana przez MWRiOP składała się z czterech wydziałów: 1. Wydział Ogólny, 2. Wydział Szkół Powszechnych, 3. Wydział Szkół Średnich Ogólnokształcących, 4. Wydział Szkół Zawodowych. W KOSP i taki wzorzec został osiągnięty dopiero w drugiej połowie lat dwudziestych. Przez kilka lat kuratorium pracowało w formie szczałkowej.

Wydział Szkolnictwa Powszechnego załatwiał sprawy wychowania przedszkolnego, szkolnictwa powszechnego i specjalnego, kształcenia nauczycieli, oświaty pozaszkolnej. W skład poszczególnych wydziałów wchodził wizytatorzy, których obowiązkiem było sprawowanie nadzoru nad szkołami. Odpowiadali oni za stan naukowy i wychowawczy powierzonych im placówek oświatowych. Wizytatorzy szkół powszechnych sprawowali również nadzór nad przedszkolami i inspektorami. Badając szkoły wizytator zwracał uwagę m.in. na: poziom wyników nauczania poszczególnych przedmiotów i klas; ogólny rozwój umysłowy młodzieży; stopień merytorycznego i dydaktycznego przygotowania nauczycieli; wyposażenie szkoły w pomoce dydaktyczne; warunki higieniczne i estetykę pomieszczeń szkolnych; funkcjonowanie kancelarii szkolnej; pracę lekarza i dentysty szkolnego⁵⁷. Wizytator kontrolował również pracę inspektorów szkolnych i stan szkolnictwa na terenie powiatu. Badał m.in.:

⁵⁷ F. Śliwiński, *Gimnazjum państwowe w Pińsku*, Pińsk 1929, s. 24-25.

skład nauczycielstwa szkół powszechnych; przebieg konferencji rejonowych; relacje na linii inspektor-nauczycielstwo; realizację sieci szkolnej (podnoszenie stopnia organizacyjnego, frekwencję dzieci, wykonywanie obowiązku szkolnego, budownictwo szkolne, organizację opieki higieniczno-lekarskiej w szkołach powszechnych, zaspokajanie rzeczowych potrzeb szkół); organizację programową szkół; metody pracy w szkołach; sprawy wychowawcze; stan i rozwój prac oświatowo-kulturalnych; stan i rozwój wychowania przedszkolnego na terenie powiatu; pracę wizytacyjną inspektora szkolnego i jego zastępców; organizację i działanie biura inspektoratu⁵⁸.

W latach 1927-1939 ukazywał się Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego (dalej: DzUKOSW). Wydawany był średnio w 8 numerach rocznie i był doskonałym narzędziem komunikacyjnym na linii: Kuratorium – szkoły i instytucje oświatowe. Dziennik był rozsyłany do wszystkich instytucji oświatowych oraz wszystkich szkół publicznych i prywatnych. Były w nim ogłaszane okólniki i rozporządzenia. Podległe Kuratorium władze szkolne oraz nauczyciele byli zobowiązani zapoznawać się z jego treścią, gdyż zamieszczone w nim materiały nie były podawane w Dzienniku Ustaw oraz w Dzienniku Urzędowym MWRiOP, ani nie musiały być rozsyłane drogą osobnych okólników. Inspektorzy szkolni otrzymywali DzUKOSW dla wszystkich publicznych szkół powszechnych danego powiatu, którego egzemplarze mieli jak najszybciej rozesłać do szkół. Dyrekcje gimnazjów państwowych, seminariów nauczycielskich i kierownicy preparand nauczycielskich otrzymywali Dziennik Urzędowy bezpłatnie. Wszystkie szkoły prywatne (powszechnie i średnie) były zobowiązane do jego systematycznej prenumeraty⁵⁹.

Inspektor szkolny był władzą szkolną pierwszej instancji. Do zakresu jego obowiązków należał m.in.: nadzór pedagogiczny nad publicznymi i prywatnymi szkołami powszechnymi, zakładami wychowania przedszkolnego i oświaty pozaszkolnej; administrowanie publicznymi szkołami powszechnymi; czuwanie nad wykonaniem rozporządzeń wyższych władz szkolnych; czuwanie nad wykonaniem obowiązku szkolnego; opracowanie sieci szkolnej; występowanie z inicjatywą w sprawie wydawania orzeczeń organizacyjnych dla publicznych szkół powszechnych; przedkładania kuratorowi okręgu szkolnego wniosków w sprawie budowy publicznych szkół powszechnych; powoływanie nauczycieli na stanowiska tymczasowe i przenoszenie ich w obrębie powiatu (obwodu szkolnego); prowadzenie dochodzeń wstępnych przeciwko nauczycielom publicznych szkół powszechnych i wychowawczyniom ochronek państwowych oraz udzielanie im urlopów zdrowotnych; zatwierdzanie kierowników prywatnych szkół powszechnych i przyjmowanie do wiadomości angażowania nauczycieli w tych szkołach; przedstawianie kuratorowi wniosków o przyznanie praw publicznych prywatnym szkołom powszechnym; kierowanie biurem inspektoratu szkolnego i składanie sprawozdania wyższym władzom szkolnym⁶⁰.

Inspektor szkolny jako organ władzy szkolnej, sprawował również nadzór nad wszystkimi kursami dla czynnych nauczycieli szkół powszechnych na terenie

⁵⁸ Tamże.

⁵⁹ Okólnik kuratora K. Wolbeka do Inspektorów szkolnych, dyrekcji państwowych i prywatnych gimnazjów, seminariów nauczycielskich i kierownictwo preparand nauczycielskich w sprawie Dziennika Urzędowego Kuratorium Okręgu Szkolnego Poleskiego, s. 3-4, „Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Poleskiego” (dalej: DzUKOSP) 1923/1924.

⁶⁰ F. Śliwiński, dz. cyt., s. 28-29.

powiatu. Dbając o podniesienie poziomu pracy nauczycieli zachęcał ich do korzystania z kursów wakacyjnych oraz udzielał potrzebnych wskazówek i informacji przy wyborze kursu, programów, wymaganego przygotowania. Uwzględniając wszelkie potrzeby nauczycieli szkół powszechnych inicjował organizację kursów w swym powiecie i dbał o zapewnienie kursom pomocy ze strony samorządów i instytucji społecznych. W fazie wstępnej organizacji państwowych kursów wakacyjnych oraz kursów organizowanych przez instytucje samorządu szkolnego, Inspektor szkolny koordynował całą akcję przygotowawczą związaną z uruchomieniem kursów: zapewniał kursom możliwie najlepsze warunki lokalowe oraz zaopatrzenie w pomoce naukowo-dydaktyczne; przyjmował zapisy słuchaczy i powiadamiał ich o przyjęciu na kurs lub odrzuceniu; w razie przyjęcia informował o wymaganych na kursie lekturach i pomocach naukowych, o warunkach utrzymania; udzielał kursantom wiadomości o warunkach pracy na kursie i urzędzeniu się na miejscu; mógł na kursie sprawować funkcję kierownika pedagogicznego lub kierownika administracyjnego. Jeżeli obowiązki kierownika pedagogicznego lub administracyjnego zostały powierzone komu innemu, musiał z nimi współpracować. Nawet nie będąc kierownikiem pedagogicznym miał prawo odwiedzać wykłady i bywać z urzędu na posiedzeniach Rady Pedagogicznej. Dodatkowo Inspektor szkolny przy pomocy kierownika administracyjnego wydatkował przekazane mu sumy na urządzenie i prowadzenie kursów wakacyjnych oraz prowadził księgę inwentarza i składał władzom sprawozdanie rachunkowe⁶¹. Kierownik administracyjny podlegał służbowo Inspektorowi szkolnemu jako przedstawicielowi Kuratorium. Do jego obowiązków należało (w ścisłym porozumieniu z Inspektorem szkolnym) zapewnienie kursowi wszelkich warunków do sprawnego funkcjonowania. W okresie trwania kursu obejmował całokształt czynności związanych ze stroną administracyjną, gospodarczą i higieniczną. Po zakończeniu kursu nadzorował likwidację kursu i składał władzom szkolnym sprawozdanie z przebiegu swej pracy⁶².

Administracji szkolnej działającej na ziemiach wschodnich bardzo często zarzucano nieporadność w działaniu, a nawet niedołęstwo. Czynnikiem ludzki pod względem zaangażowania i wykształcenia był taki sam na terenach wschodnich, jak i na zachodzie czy południu kraju. Słabsze wymiennie rezultaty pracy administracji szkolnej na ziemiach wschodnich leżały gdzie indziej. Największą przeszkodą w wykonywaniu przez inspektorów szkolnych powierzonych im obowiązków ustawowych był zlepek niesprzyjających czynników zewnętrznych. Do najbardziej dokuczliwych należy zaliczyć: nadmierne obszary powiatów, które należało objąć nadzorem i opieką; brak środków lokomocji; nadmiar pracy biurowej (nieustanne organizowanie się struktury szkolnej, nadmiar korespondencji ze strony niedoświadczonych, młodych nauczycieli).

⁶¹ Państwowe Archiwum Obwodu Brzeskiego w Brześciu (dalej: PAOB), sygn. f. 59 Kuratorium Okręgu Szkolnego Poleskiego (Brzeskiego), o. 3, d. 932, k. 77-77v., *Wytyczne stosunku Inspektora szkolnego do kursów wakacyjnych dla nauczycieli szkół powszechnych*.

⁶² PAOB, sygn. f. 59 Kuratorium Okręgu Szkolnego Poleskiego (Brzeskiego), o. 3, d. 932, k. 78-78v., *Regulamin kierownika administracyjnego kursu wakacyjnego dla nauczycielstwa szkół powszechnych*.

Tabela 4. Powierzchnia wizytacyjna, liczba szkół i nauczycieli przypadająca na jeden inspektorat szkolny w 1930 r. w Okręgach Szkolnych: poleskim, pomorskim, warszawskim, wileńskim

Okręg szkolny	Na jeden inspektorat		
	Powierzchni wizytacyjnej w km kw.	Szkół	Nauczycieli
pomorski	820	71	156
warszawski	1 650	107	288
wileński	3 200	107	203
poleski	4 200	107	192

Źródło: Z. Gąsiorowski, *Szkoła na Polesiu na tle stanu i potrzeb szkolnictwa Rzeczypospolitej, Brześć n/B 1930, s.11.*

Powyższe zestawienie (Tabela 4.) przedstawia powierzchnię terenów wizytacyjnych, liczbę szkół i nauczycieli przypadająca na jeden inspektorat szkolny w 1930 r. w Okręgach Szkolnych: wileńskim, poleskim, pomorskim, warszawskim. Warunki najkorzystniej przedstawiały się w Okręgu Szkolnym Pomorskim, gdzie przy najmniejszej powierzchni do wizytowania (820 km²), na jeden inspektorat szkolny przypadało 71 szkół i 156 nauczycieli. Powierzchnia wizytacyjna przypadająca na jeden inspektorat była zdecydowanie największa w Okręgu Szkolnym Poleskim (czterokrotnie wyższa niż w Okręgu Szkolnym Pomorskim, trzykrotnie wyższa niż w Okręgu Szkolnym Warszawskim i o 25% wyższa niż w Okręgu Szkolnym Wileńskim). Na jeden inspektorat w okręgu pomorskim przypadało 71 szkół, w okręgu wileńskim po 107 (podobnie jak w warszawskim i poleskim). Liczba nauczycieli przypadająca na jeden inspektorat szkolny w Okręgu Szkolnym Wileńskim wynosiła 203, w poleskim 192, w warszawskim zaś 288. Niższy odsetek nauczycieli przypadających na jeden inspektorat świadczy bardziej o niższym poziomie organizacyjnym szkolnictwa powszechnego na Wileńszczyźnie i Polesiu, niż o rzeczywistej pracy inspektorów szkolnych. Faktycznym problemem dla inspektorów szkolnych było dotarcie do szkół, niż kontrolowanie większej liczby nauczycieli.

Zakończenie

Warunki pracy w województwie wileńskim, z jakimi przyszło się zmierzyć administracji szkolnej, jak i nauczycielstwu, należały do najuciążliwszych w całym kraju. Czynniki ludzkie wśród pracowników Kuratorium nie odbiegał jakościowo od innych okręgów szkolnych. Czynniki zewnętrzne, takie jak: ogromne obszary wizytacyjne, niekorzystne ukształtowanie terenu (bagna, tereny podmokłe, rzeki, ogromne kompleksy leśne), brak infrastruktury komunikacyjnej, ogromne zniszczenia wojenne i bieda ludności miejscowej stanowiły sytuację zastaną, którą należało przezwyciężyć. Najważniejszą przeszkodą w sprawnym funkcjonowaniu administracji szkolnej wydaje się być czynnik zaniedbania ze strony władz centralnych. Wileńszczyzna zamiast traktowania priorytetowego, wciąż pozostawała niedoinwestowana i marginalizowana. Zwiększenie liczby pracowników w inspektoratach, polepszenie ich warunków pracy poprzez zaopatrzenie ich w środki komunikacji (samochody, konie, łodzie) i odpowiednie budynki, zdecydowanie podniosłoby wydajność i skuteczność w działaniach administracji szkolnej.

REFERENCES

Sources:

Biblioteka Publiczna miasta stołecznego Warszawy (BPW), Dział Starych Druków i Rękopisów, Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich

Centralne Archiwum Państwowe Litwy (LCVA), Biuro Delegata Rządu Rzeczypospolitej Polskiej na Ziemię Wileńską (f. 20), Urząd Wojewódzki Wileński (f. 51), Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego (f. 172)

Państwowe Archiwum Obwodu Brzeskiego (PAOB), Kuratorium Okręgu Szkolnego Poleskiego (Brzeskiego) (f. 59)

Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Poleskiego (DzUKOSP)

Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego (DzUKOSW)

Dziennik Urzędowy Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U.R.P)

Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (Dz.U.MWRiOP)

Dziennik Urzędowy Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich (Dz.U.ZCZW)

Dziennik Wileński 1922

Przegląd Wileński 1923

Studies:

Balicki M., *Zarządzanie szkolnictwem w Polsce (studium historyczno- porównawcze)*, Białystok 2002.

Fedorowicz Z., *Trzydzieści lat mego pobytu w Wilnie 1914-1944*, Bydgoszcz 2010.

Gąsiorowski A., *Z dziejów szkolnictwa polskiego na Wileńszczyźnie w latach międzywojennych*, „Komunikaty warmińsko-Mazurskie”, 2012, nr 1.

Gąsiorowski Z., *Szkola na Polesiu na tle stanu i potrzeb szkolnictwa Rzeczypospolitej*, Brześć n/B 1930.

Gierowska-Kaflaur J., *Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich (19 lutego 1919 – 9 września 1920)*, Warszawa 2003.

Januszewska-Jurkiewicz J., *Stosunki narodowościowe na Wileńszczyźnie w latach 1920-1939*, Katowice 2011.

Pęcherski M., Świętek M., *Organizacja oświaty w Polsce w latach 1917 – 1977. Podstawowe akty prawne*, Warszawa 1978.

Pollak M., *Organizacja władz szkolnych II instancji w ciągu dziesięciolecia Polski Odrodzonej*, „Oświata i wychowanie”, 1929.

Serafin T., *Władze szkolne w latach 1917/18-1937/38*, Warszawa 1932.

Spoleczeństwo białoruskie, litewskie i polskie na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej (Białoruś Zachodnia i Litwa Wschodnia) w latach 1939-1941, red. M. Giżajewska, T. Strzembosz, Warszawa 1995.

Stravinskienė V., *Lietuviškos mokyklos Vilniuje 1920–1939 m.*, „Istorija”, 2015, nr 99.

Śliwiński F., *Gimnazjum państwowe w Pińsku*, Pińsk 1929.

Šetkus B., *Lenkų mokyklų steigimas Lietuvoje 1926 m.*, „Istorija”, 2007, nr 65.

Trzebiatowski K., *Szkolnictwo Powszechne w Polsce w latach 1918 – 1932*, Wrocław 1970.

Władze szkolne w latach 1917/18 – 1937/38. Zbiór ustaw, dekretów, rozporządzeń, okólników o zarządzeń, dotyczących ustroju i organizacji władz szkolnych Rzeczypospolitej Polskiej, oprac. T. Serafin, Warszawa 1938.

Zaporowski Z., *Stosunki polityczno-społeczne na północno-wschodnich kresach Drugiej Rzeczypospolitej 1918-1939*, [w:] *Spoleczeństwo białoruskie, litewskie i polskie na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej (Białoruś Zachodnia i Litwa Wschodnia) w latach 1939-1941*, red. M. Giżajewska, T. Strzembosz, Warszawa 1995.

Zarzecki L., *Szkolnictwo i oświata na ziemiach wschodnich (w okresie od 1 X 1919 do 1 XII 1920)*, [w:]

Encyklopedia Wychowawcza, t. IX, zeszyt 9, Warszawa 1932.

Zarzecki L., *Szkolnictwo i oświata na ziemiach wschodnich (w okresie od 1-go października 1919 r. do lipca 1920)*, „Przegląd Narodowy”, 1921, nr 1.

